

Bogdán László

Sándor Iván épülő regénye

Az elején kellene kezdeni, de ki tudja immár, hol is van az eleje. Benne vagyunk. De mindig van valami – egy álom, egy kép, egy kérdőjel, egy megfogalmazhatatlan rejtély, amely borzongatóan éppen arra emlékeztet és vezet rá lassan, amelyre nem akarunk emlékezni, amelyet nem akarunk felidézni, tehát leírni, megjeleníteni, ábrázolni sem! Most Sándor Ivánnál a lovasok után – A futár konkrét lovasa, a ködlovás, a szintén sokat lovagoló Orczy, azután a felejthetetlen Rocinante egy megejtő könyvborítóról, ahogyan Daumier megálmodta, hátán a búsképű lovaggal, aki már évszázadok óta lovagol ugyanazon a lepusztuló tájon, amely hogyan, hogyan nem, egyre lepusztultabb lesz? – most feltűnik egy biciklista (!) „November tizennyolcadikán a szitáló esőben elsodor egy kerékpáros a Bem rakparton. A múlt idejű eseményt felváltja a jelen idejű leírás, ezért pontosítsunk: november tizennyolcadikán a szitáló esőben elsodort egy kerékpáros a Bem rakparton.”¹ Az ütközés és a kölcsönös elnézést kérés pillanatai után a fiatal biciklista visszaszáll kerékpárjára és továbbmegy. „Szorította a kerékpár kormányát, láttam, hogy a keze még így is remeg. De, felidézve ezeket a pillanatokat, bizonyos vagyok benne, hogy miközben ezt láttam, láttam egy másik kezét is, és ez egy másféle kerékpárkormányt tartott (...) nem remegett, lazán fogta a bikaszarvként lefelé hajló kormányt.”²

Hogy is van ez?! Az ütközés után elhajtó kerékpáros egy másik (kiderül, ötvennyolc esztendő előtti) kerékpárost idéz fel, aki egy menetet követ, köröz a menet körül, beszélget a menet óreivel, mintha kérdezné is őket, tanácsokat is osztogatna nekik. A menetben van tizennyolc esztendősen maga az író is.

Vigyázzunk: elbeszélő és elbeszélő én – egy! azonosak?! Amennyiben ez persze egyáltalán lehetséges lehet? Az író azonnal, ott a szemerkélő esőben jegyzetelni kezd. „A megörökítésre irányuló vágyamnál azonban súlyosabb volt a magárahagyatottságom és a tanácstalanságom. A magányom azon az úton, amelyen elindultam, a tanácstalanságom a kérdéstől, hogy miért is jöttem ide a zuhogó esőben.”³

Sok minden nem derül ki az eddig megjelenő részletekből⁴ és az ezekkel egy időben kiadott műhelynaplóból⁵, az viszont, hogy miért jegyzetel és mit is keres ott – igen. Nos helyszínel. Azt a régi fullasztó, élve eltemetett emléket akarja felidézni, amelyet ott a tömegben élt át, anyja és apja kezét fogva, miközben áthajtották őket a városon a budai téglagyár felé, 1944 borzalmas novemberében. Miközben az elbeszélő igyekszik minél pontosabb, szinte minuciózusan aprólékos topográfiai részletezésekkel felidézni az akkori helyszínt, nyomoz. „Az ötvenkilenc év előtti láb-

nyomaimban járok – írja a készülő műhöz szervesen kapcsolódó műhelynaplóban. – Annak a két hónapnak a nyomaiban lépegetek, azokkal együtt, akik nem is gondolnak az egykori lépéseikre. Azokkal együtt, akik szabadulni szeretnének a lépéseik emlékétől. Azokkal is, akik letagadják a lépéseiket, azokkal is, akik akkor még nem is lépkedhettek, ám tudtukon kívül is ma, azokban a nyomokban kényszerülnek járni.”⁶

A történet részleteiben sok túlélő is megjelenik, velük beszélget az író, igyekezve minél hideglegelősebb pontossággal felidézni a felidézhetetlent. (Ez itt nem az eltűnt idő nyomában, ó nem!...) Egy akkor tizenkilenc éves szemlélő így idézi fel az akkori eseményeket, még mindig a téglagyár felé hajtott, a fél városon áthajszolt tömeg látványát: „...emlékszem, ott álltam tizenkilenc évesen a nyílt utcán, bámultam, amint tarkóra tett kézzel ment egy menet, körülbelül két-háromszázan lehettek, sárga csillaggal a mellükön, elől, baloldalt, hátul egy-egy fiatalember karszalaggal, géppisztollyal, összesen négyen voltak, középen két-háromszáz ember, gyerekek, nők, öregek, miután az úttesten mentek, még a villamosok is leálltak, sunyi módon kivártak, csak tessék nyugodtan, mi ráérünk, és ezt nézték a járdáról háromezren-négyezren, ott álltam én is, emlékezik Darvas Iván, néztem mint látványosságot, ha ez a három-négyezer ember semmi mást nem tett volna, csak elindul a menet felé, elállja az útját, akkor azok az emberek életben maradnak, de senki nem indult el, ami megmarad az ilyen élményből, az a mélységes, mardosó szégyen, az, hogy ott voltam, és nem csináltam semmit.”⁷

Egy másik részletben, más vonatkozásban ugyan, de szó esik ugyanerről a ... nevezzük jobb híján, közönyről. Ugyanerről a magatartásról, ami a szolidaritás teljes hiányáról tanúskodik, s ami szűkebb köreimben, Erdélyben, a történelemben előfordul ugyan, de ilyen nagyságrendben mégiscsak ismeretlen, mintha az egymáshoz préseltség, az egymáshoz szorítottság feltételezne bizonyos fajta együttérzést, még akkor is, ha ennek „technikái” a történelemben különbözően ugyanazok, s fedőszóval Babits egyik híres versében egyenesen ravaszsnak is nevezi:

*„Martinuzzik kora jött el újra. Összeszorított
fogak, keserű alkuvás, erdélyi ravaszság.
Máris látom a csukott ajk s nyitott szem hőseit.”⁸*

Ez itt akár blaszfémikus is lehet, de végeredményben mire is irányult – két pogány között, az üllő és a kalapács közötti felfüggesztett léthelyzetben ez a politikai „ravaszág”? A megmaradásra, nyilván. A történelem egyetlen szerepet osztott ki tájainkon – a kitelepítések, menekülések, öldöklések szörnyű századaiban –, a megmaradásét, s ez Dobai Péter találó kifejezésével „borotvagors szerep volt.” De vissza a közönyre: az elbeszélő, nyomozásai közben, az Astoriában találkozik egy fiatal pincérlánnyal, akinek felmenői is az Astoriában dolgoztak már. A szerző eljátszik a gondolattal, hogy náci és svájci hőseinek, akiknek oly fontos szerep jut a történetben és a történelemben, a lány nagyapja hozhatta a kávé, szolgálhatta fel az italt etc... A lányt, ha meg is lepik a szerző (de helyesebb, ha nyomozót írunk) túlra, jelesen negyvennégyre vonatkozó kérdései – a helyszínléshez van szükségére rá –, s ha érdeklik is szülei, ősei előtte ismeretlen, számára elképzelhetetlen, tehát elképesztő történetei, meg is hátrál kissé. Védekezik. (Ez szintén ismerős,

mondhatni, csúnya szóval, tipikus alaphelyzet, egy erdélyi, ha ugyan elég bolond ahhoz, hogy szabadelőadásokat tartson a helyzetről történelmi felvezetésekkel, különös tekintettel a mindenkori tragédiákra és csapdahelyzetekre, sokszor érzékelheti ezt, a szemekben a riadt villanást, jó, jó, elég...) „Miképpen juthatnék tovább egy olyan történetben, amelyről az sem tud, akivel megtörtént? Ez a nő semerre sem indult el, az apja sem, a nagyapja sem, a nagyapja is talán úgy lépegett a saját sorsában, hogy fogalma sem volt róla hol jár. Azt kellene tudnom, amiről ők maguk sem tudnak?” (Közbevetőlegesen, itt bukik meg a Sándor Iván által az utóbbi regényben egyre radikálisabban kétségbe vont írói omnipotencia – B. L.) „Kelepcében vagyok, írom, akkor juthatnék ki, ha meg tudnám érteni, miből született meg bennünk az, amit közönynek neveznek.” Ez az, már szinte helyben vagyunk, ez a regény erről is szól, amit ma, a mai posztkádári Magyarország esetében már régen meg kellett volna vizsgálni, analizálni kellett volna, még akkor is, ha a felismerések senkinek nem válnának a javára. Mert hogyan is írja Babits a *Politika* egy másik szakaszában:

*„...A nagy vizek
zúgnak már. Vigyázni kell. Vésszel és áldással jön a
láng.”*

De folytassuk a felfüggesztett meditációt. „...alá kell szállnom abba az éjszakai világba, amelyet megjártam, ám az volna a tét, hogy az ő tekintetükkel lássam magamat, csak hogy helyettük nem juthatok a történeteik mélyére. Mégis szeretnék, írom, rettegek az ilyen ellentmondásoktól, amelyek hajlandóságot mutatnak a békülésre, ezek Rilke szavai, egyre gyakrabban esik meg velem, írta, hogy nem mondtam azt, vagyok, azt kell mondanom: van.”⁹

S most már harmadszor is Babits. A politika, igen:

*„A régi fények égnek még előttünk, se fogyva, se lengve:
de lábunk óvatos, hogy el ne tiporjuk vetéseinket,
és szótlán, tartott, lélegzetfojtott lett bennünk a Hit.”*

A „hit”? Miben, ugyan miben? Abban, hogy a történetek nem vesznek el? Hogy mégiscsak megírhatók végül?! Hogy a kerékpáros egy másik kerékpárost idéz, az pedig egy menetet, amelyben én is ott vagyok – most már Sándor Ivánnal együtt, tizennégy évesen, születésem előtt négy esztendővel, hiszen „...az a pont is táj, amelyre a nyomozás irányul, csak hogy belül van, mélyebben, mint amerre bármikor jártam, ott, ahol miközben az emlékezéssel teremtett térbe lépek, minden az egykor történt elsorvaszthatatlan folyamatosságban táruul fel.”¹⁰ S itt van különös jelentése annak, hogy ki az, aki beszél? Az elbeszélő felidéző – nyomozó én, s ki az, akiről beszél?! Hogy a kettő ugyanaz és mégsem. Egy költő számára természetes (kellene legyen), hogy nála az én – én. Pessoa egész fantasztikus költészete a hieronimákkal mégis ezt kérdőjelezi meg folyamatosan. Sándor Iván regényeiben, úgy érzem, logikusan jutott el ide, A futártól kezdve nagy és nyomasztó utakat járva be. De mindezek közül ez az út a legnyomasztóbb, negyvennégy novemberében, a budai téglagyár felé. „Nemcsak én küzdök azért, hogy a rakparton a

futólépéstől lihegő fiú hangja elérjen hozzám, mintha ő is igyekezne, hogy meghalljam, amit mond, ám ha hallom is, csak úgy hallom, mintha egy üveggé vált tenger mélységéből szűrné át a fülembé a mulandóság.”¹¹

S közben: „Mintha figyelne valaki. Mintha nemcsak én járnék felderítő úton, hanem más is. Mintha miközben a tizennégy éves fiú nyomait keresem, valaki az én lépteimet kísérné. Hárman volnánk. Ez új dimenziót ad, mondjuk így, a nyomozás krónikájának.”

S az új dimenzió új dimenzióba nyit, a történetek mint a matrjoska babák zárulnak egymásra, mintha az egyik dobozból egy másikat, abból egy harmadikat, egy negyediket húznánk ki. Ha a prózában van palimpszeszt, akkor ez valami ilyesmi. S közben pörög a nyomasztó történet, a tömeg elér a téglagyárba, a hős és a fiatalabb szerelme – valami csoda folytán – megmenekültek, kalandjaik a rettegő-ostromlott Budapesten elmondhatatlanok. Nehezen idézhető fel, ami megmaradt, noha Ottlikot idelopva csakugyan minden megvan, a rétegek ott rejtőznek a rétegek alatt. „Elveszíttem a tizennégy éves fiú tekintetét. A hátát látom csak a tömegben. Próbálok követni. Szorosabbra húzza a viharkabát övét.”¹² És később: „Az emlékezetem úrjében eltűnnek az utcák. A felidézhetetlenben botorkálok.”¹³

A nyomozás folyamatosan előttünk történik, a topográfiai részletességekkel, a fellelhető dokumentumok felhasználásával, a túlélőkkel való beszélgetésekkel. De az elbeszélő én a „bizonytalan”-ban állandóan elveszíti a fonalat. A lépések kétszer nem történhetnek meg, a két láb ötvennyolc-ötvenkilenc esztendő távolából nem léphet még egyszer ugyanabba a nyomba, a bizonytalanságot csak fokozza, hogy hátha nem is az a nyom volt. A kétely. És itt nem a „vakhítú kétely”-ről van szó. „Ha történetet írnék le, megkockáztathatnám, hogy az a tizennégy éves fiú figyel, akinek a jelenlétét a tetthely különböző pontjain az imént képzeletben rögzítettem. Egy történetben erre is van lehetőség. Egymást teremtjük meg, a leíró és a leírt, csakhogy a bökkenő éppen az, hogy ki az egyik és ki a másik. A történetben akár fel is cserélhetők, de most nem a történésről van szó, legfeljebb a felderítés történetéről, és ha a tizennégy éves fiú, és az, aki az 1-es villamos végállomása felé halad, meg is egyezik egymással, a történés és a felderítés mégsem ugyanaz.”¹⁴

De a regény – bennünket is bevonva démonikus köreibé – úgyszólván előttünk épül...

Jegyzetek

1-2-3 *Élet és Irodalom* 2002. december 20.

4 A tetthely megközelítése *Élet és Irodalom* 2002. december 20. / *Jelenkor* 2003. május / *Jelenkor* 2004. január / *Élet és Irodalom* 2004. december 17.

5-6 Daniellával a vonaton – *Forrás* 2004. január; *Kritika* 2004. február; *Tiszatáj* 2005. június

7 *Jelenkor* 2003. május

8 Babits Mihály: *Politika*

9 *Élet és Irodalom* 2004. december 17.

10-11 *Jelenkor* 2003. május

12-13-14 *Jelenkor* 2004. január